नेपाली भाषा शिक्षणमा कार्यमूलक अनुसन्धानको प्रयोग

सन्तोष कार्की

परीक्षा क्रमाङ्क : ७२२८०९७

त्रि.वि. दर्ता क्रमाङ्क : ९-२-०२१८-०३७९-२०१२

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत
स्नातकोत्तर तह, चौथो सत्रको नेपा.शि. ५४४ पाठ्यांशको
प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोधपत्र

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौँ

२०७५/२०१९

नेपाली भाषा शिक्षणमा कार्यमूलक अनुसन्धानको प्रयोग

३९/०७६

सन्तोष कार्की

प्रतिबद्धता पत्र

प्रस्तुत शोधपत्रभित्रका सामग्रीहरू नितान्त मौलिक हुन् । यसमा प्रयोग गरिएका प्राथमिक स्रोतका सामग्रीहरू अन्यत्र कहीँबाट साभार गरिएका छैनन् । द्वितीयक स्रोतका सामग्री प्रयोग गरिएका ठाउँमा आवश्यकताअनुसार स्रोत खुलाएर वाक्यांश तथा वाक्यहरू साभार गरिएको छ । यस शोधपत्रका अंश अन्य प्रयोजनका लागि उपयोग र प्रकाशनमा आएका छैनन् । अतः यो शोधपत्र नितान्त मौलिक भएको प्रतिवद्धता व्यक्त गर्दछु ।

....

शोधार्थी

सन्तोष कार्की

मिति : २०७५/१२/१०

शोधनिर्देशकको सिफारिसपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली भाषा शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह चौथो सत्रका छात्र सन्तोष कार्कीले नेपाली विषय विशिष्टीकरणको पाठ्यांश ५४४ को आवश्यकता पूर्तिका निम्ति 'नेपाली भाषा शिक्षणमा कार्यमूलक अनुसन्धानको प्रयोग' शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा रहेर तयार पार्नुभएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यो शोधकार्यबाट म पूर्णतः सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

प्रा.डा. पारसमणि भण्डारी
शोधनिर्देशक
शिक्षाशास्त्र सङ्काय
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
त्रि.वि., कीर्तिपुर

मिति : २०७६/०१/०२
April 15, 2019

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह चौथो सत्रको नेपा.शि. ५४४ पाठ्यांशको आवश्यकता पूर्तिका लागि छात्र सन्तोष कार्कीद्वारा 'नेपाली भाषा शिक्षणमा कार्यमूलक अनुसन्धानको प्रयोग' शीर्षकमा तयार गरिएको यो शोधपत्र स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उचित ठहरिएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

१. प्रा.डा. रामप्रसाद भट्टराई (विभागीय प्रमुख) ....

२. प्रा.डा. पारसमणि भण्डारी (शोधनिर्देशक) ....

३. प्रा.डा. रामचन्द्र लंसाल (शोधविशेषज्ञ) ....

मिति : २०७५/०१/२३

May 6, 2019

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधकार्य त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली भाषा शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह चौथो सत्रको (नेपा.शि. ५४४) पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत 'नेपाली भाषा शिक्षणमा कार्यमूलक अनुसन्धानको प्रयोग अवस्था' शीर्षकमा तयार पारेको छु । प्रस्तुत शोध मैले आदरणीय गुरु प्रा.डा. पारसमणि भण्डारीको प्राज्ञिक निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । आफ्नो व्यस्ततालाई पर धकेल्दै महत्त्वपूर्ण समय उपलब्ध गराई सल्लाह, सुझावहरू तथा निर्देशन दिनुहुने नेपाली भाषा शिक्षा विभागका सम्पूर्ण गुरूप्रति आभारी छु ।

अनुसन्धान आफैँमा जटिल तथा चुनौतीपूर्ण कार्य हो । विद्यालय तहका शिक्षकहरूले गर्ने कार्यमूलक अनुसन्धानलाई आधार मानेर नेपाली भाषा शिक्षणमा कार्यमूलक अवस्थाको खोजी गर्नु नितान्त पहिलो कार्य हो । प्रस्तुत शोध शीर्षकमा शोधकार्य गर्न अवसर मिलाइ दिनुहुने त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभागप्रति धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छु । कुनै पनि विलम्भ नगरी मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गरिदिनु हुने नेपाली भाषा शिक्षा विभागका विभागीय प्रमुख प्रा.डा. रामप्रसाद भट्टराईप्रति आभार प्रकट गर्दछु । शोधशीर्षकको चयन, शोधप्रस्ताव लेखन र शोधपत्रको अन्तिम स्वरूप तयार पार्दासम्म अनवरत रूपमा मार्गनिर्देशन गर्नुहुने शोधनिर्देशक प्रा.डा. पारसमणि भण्डारीप्रति उच्च आभार प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधकार्यको सामग्री सङ्कलनमा सहयोग गर्नुहुने शान्ता पौडेल, सविन लम्साल, लोकराज भण्डारी र दिनेश बमप्रति धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । यस शोधकार्यले मूर्त रूप पाउञ्जेलसम्ममा प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा हौसला तथा सल्लाह सुझाव प्रकट गरिदिनु हुने सम्पूर्णमा कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । अन्त्यमा प्रस्तुत शोध टङ्कनमा सहयोग गर्नुहुने 'जी' कम्प्युटर सेन्टर, कीर्तिपुरप्रति धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । साथै यो शोधकार्य लेखन सफल पार्नका लागि आर्थिक सहयोग गर्ने विश्वविद्यालय अनुदान आयोग, सानोठिमी, भक्तपुरप्रति आभार व्यक्त गर्दछु । (MRS/75-76/Edu-13)।

मिति : २०७५/१२/१०

शोधकर्ता

सन्तोष कार्की

शोधसार

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर चौथो सत्रको पाठ्यांश नेपा.शि. (५४४) को प्रयोजनार्थ तयार पारिएको हो । यो शोधपत्र 'नेपाली भाषा शिक्षणमा कार्यमूलक अनुसन्धानको प्रयोग अवस्था' शीर्षकसँग सम्बन्धित रहेको छ । प्रस्तुत शोधपत्रका उद्देश्यहरू नेपाली भाषा शिक्षणमा कार्यमूलक अनुसन्धानको अवस्थाको खोजी गर्नु, यसका समस्याहरूको खोजी गर्नु र समस्या समाधानका उपायहरूको निरूपण गर्नु रहेका छन् । यो अध्ययन काठमाडौँ जिल्लाका २० जना शिक्षक वा शिक्षिकाहरूले गरेका नमुना कार्यमूलक अनुसन्धान र उनीहरूको मतावलीका आधारमा तथ्याङ्कको सङ्कलन तथा विश्लेषण गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रलाई जम्मा ६ वटा अध्यायमा विभाजन गरिएको छ । शोधपरिचय, पूर्वकार्यको पुनरावरलोकन र सैद्धान्तिक अवधारणा, शोधविधि र अध्ययन प्रक्रिया, नेपाली भाषा शिक्षणमा कार्यमूलक अनुसन्धानको अवस्था अध्ययन गर्नु, नेपाली भाषा शिक्षणमा कार्यमूलक अनुसन्धानका समस्याहरूको पहिचान गर्नु, नेपाली भाषा शिक्षणमा कार्यमूलक अनुसन्धानका समस्या समाधानका उपायहरू निरूपण गर्नु र सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

यो शोधपत्र काठमाडौँ जिल्लामा सरकारी विद्यालयमा प्राध्यापन गर्ने २० जना शिक्षक/शिक्षिकालाई सूचकको रूपमा छनोट गरिएको छ । तिनै शिक्षक/शिक्षिकाहरूले गरेका नमुना कार्यमूलक अनुसन्धान र त्यसका बारेमा उनीहरूल बुझेका/मतहरूलाई प्रतिशतमा व्यक्त गरिएको छ । खुल्ला र बन्द प्रश्नावली तथा मतावलीबाट प्राप्त प्रतिक्रियाका आधारमा अध्ययनको तुलनात्मक तवरले व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । मतावलीलाई तालिकामा समेत देखाई स्पष्ट बनाइएको छ ।

कार्यमूलक अनुसन्धान एउटा गुणात्मक अनुसन्धान हो जसबाट कक्षा शिक्षण गर्दा देखापरेका समस्या समाधान गर्न शिक्षकद्वारा गरिन्छ भन्ने बुझाइ रहेको छ । साथै यो समस्याको पहिचान, योजनाको निर्माण, कार्य, अवलोकन र प्रतिविम्बनको चक्रमा समस्या समाधान, नभएसम्म चलिरहन्छ भन्ने मत शिक्षकहरूमा रहेको छ । नेपाली भाषा शिक्षणमा कार्यमूलक अनुसन्धान गर्नु व्यावहारिक तथा समस्या समाधान गर्न सकिन्छ भन्ने निष्कर्ष प्राप्त भएको छ ।

कार्यमूलक अनुसन्धान दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली सिक्नेको लागि बढी उपयोगी हुने गर्दछ । अनुसन्धान गर्दा समस्या समाधान गर्छु भनेर गर्ने गरेको पाइन्छ । जुन सबै तहका लागि उपयोगी हुन्छ । यस्ता अनुसन्धान एक पटक नभएर पटक पटक गर्ने गरेको पाइन्छ । याजनाबद्ध ढङ्गबाट गर्दा मात्र वास्तविक समस्या समाधान हुन्छ भन्ने निष्कर्ष प्राप्त भएको छ ।

नेपाली भाषा शिक्षणमा कार्यमूलक अनुसन्धानले शिक्षणलाई प्रभावकारी बनाएको छ । भाषाका चार सीपमध्ये लेखाइसीप विकासका लागि बढी अनुसन्धान भएका छन् । भाषाका चारै सीप विकासमा यस्ता अनुसन्धानको भूमिका महत्त्वपूर्ण हुने गर्दछ । त्यसभित्र पनि व्याकरण र व्यावहारिक लेखनका क्षेत्रमा शिक्षकहरूले अनुसन्धान गर्ने गरेको पाइन्छ भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

विषयसूची

पृष्ठ

अध्याय एक

शोधपरिचय

१.१ विषयप्रवेश १
१.२ समस्याकथन २
१.३ शोधको उद्देश्य ३
१.४ शोधको औचित्य ३
१.५ परिसीमा ४
१.६ शोधकार्यको रूपरेखा ५

अध्याय दुई

पूर्वकार्यको समीक्षा र सैद्धान्तिक अवधारणा

२.१ पूर्वकार्यको समीक्षा ६
२.२ सैद्धान्तिक अवधारणा १२
२.२.१ विषयप्रवेश १२
२.२.२ सैद्धान्तिक ढाँचा १३
२.३ अवधारणात्मक रूपरेखा १७

अध्याय तीन

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

३.१ अध्ययन ढाँचा १९
३.२ जनसङ्ख्या १९
३.३ नमुना छनोट पद्धति र नमुना जनसङ्ख्या १९
३.४ सामग्रीको स्रोत २०
३.४.१ प्राथमिक स्रोत २०
३.४.२ द्वितीयक स्रोत २०
३.५ सामग्रीको निर्माण २०
३.६ व्याख्या विश्लेषण प्रक्रिया २१

अध्याय चार

नेपाली भाषा शिक्षणमा कार्यमूलक अनुसन्धानको अवस्था

४.१ नेपाली भाषा शिक्षणमा कार्यमूलक अनुसन्धान विषयक मतावलीको विश्लेषण २२

४.२ कार्यमूलक अनुसन्धान विषयक प्रश्नावलीको विश्लेषण २७
४.२.१ भाषिक सीप र भाषा शिक्षण विषयक प्रश्नको विश्लेषण ३१
४.२.२ कक्षा व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रश्नावलीको विश्लेषण ३२
४.२.३ मूल्याङ्कन तथा पृष्ठपोषण ३५
४.२.४ शिक्षण विधि र प्रविधि ३८
४.३ कार्यमूलक अनुसन्धानसँग सम्बन्धित खुल्ला प्रश्नावलीको विश्लेषण ३९
४.३.१ कार्यमूलक अनुसन्धान सम्बन्धित बुझाइ ३९
४.३.२ नेपाली भाषा शिक्षणमा कार्यमूलक अनुसन्धानका क्षेत्रहरू ४१

अध्याय पाँच

नेपाली भाषा शिक्षणमा कार्यमूलक अनुसन्धानका समस्या

५.१ दोस्रो भाषाको कक्षामा समस्या : कार्यमूलक अनुसन्धान ४४
५.२ कार्यमूलक अनुसन्धान प्रयोगमा देखिएका समस्याहरू ५०

अध्याय छ

नेपाली भाषा शिक्षणका कार्यमूलक अनुसन्धानका समस्याहरूमा समाधानका उपाय

६.१ कार्यमूलक अनुसन्धानमा देखिएका समस्याको समाधानका उपायहरू ५५

अध्याय सात

सारांश, निष्कर्ष, सुझाव र उपयोगिता

७.१ सारांश ५७
७.२ निष्कर्ष ५८
७.३ सुझाव ६१
७.४ उपयोगिता ६२
७.५ भावी अनुसन्धानका लागि सम्भावित शोध शीर्षकहरू ६२

सन्दर्भसामग्री सूची ६३

परिशिष्ट

व्यक्तिवृत्त

तालिकासूची

पृष्ठ

तालिका १ व्यावहारिकता २२
तालिका २ सान्दर्भिकता २३
तालिका ३ समस्यामा आधारित २३
तालिका ४ कुन रूपमा २४
तालिका ५ प्रभावकारिता २४
तालिका ६ कसको लागि २५
तालिका ७ समाधानका चरण २५
तालिका ८ समयको अन्तराल २६
तालिका ९ कुन तह २६
तालिका १० प्रयोजन २७
तालिका ११ अनुसन्धानको प्रयोग २७
तालिका १२ प्रयोग प्रक्रिया २८
तालिका १३ अनुसन्धानको निरन्तरता २८
तालिका १४ विद्यार्थीलाई सूचना २९
तालिका १५ समाधानको जानकारी २९
तालिका १६ वास्तविक समस्या समाधान ३०
तालिका १७ शिक्षण प्रभावकारिता ३०
तालिका १८ अनुसन्धानका समस्या ३१
तालिका १९ नेपाली भाषा शिक्षणमा उपयोगिता ३१
तालिका २० भाषिक सीपमा समस्या ३२
तालिका २१ शैक्षिक सामग्रीको प्रभावकारिता ३२
तालिका २२ शिक्षक र विद्यार्थीको संवेगात्मक पक्ष ३३
तालिका २३ विद्यार्थी र शिक्षकको शैक्षणिक ३३
तालिका २४ अघि र पछि ३४
तालिका २५ मन्द विद्यार्थीको लागि ३४
तालिका २६ उखान टुक्का सम्बन्धी ३५
तालिका २७ वर्णविन्यास ३५
तालिका २८ मूल्याङ्कन साधन ३६
तालिका २९ मूल्याङ्कनका साधनमा सिकाइ ३६

तालिका ३० निर्णयात्मक निर्माणात्मक तथा निदानात्मक ३७
तालिका ३१ कार्यमूलक पृष्ठपोषण ३७
तालिका ३२ शिक्षक कि विद्यार्थी ३८
तालिका ३३ शिक्षक वा विद्यार्थी केन्द्रित ३८
तालिका ३४ शैक्षिक प्रविधि ३९
तालिका ३५ कार्यमूलक अनुसन्धानसँग सम्बन्धित बुझाइ ४०
तालिका ३६ कार्यमूलक अनुसन्धानका चरणहरू ४१
तालिका ३७ नेपाली भाषा शिक्षणमा कार्यमूलक अनुसन्धानका क्षेत्रहरू ४१
तालिका ३८ अनुसन्धान पूर्व र पश्चात् शिक्षणको प्रभावकारिता ४२
तालिका ३९ शिक्षकको कार्यमूलक अनुसन्धानका क्षेत्रहरू ४३
तालिका ४० दोस्रो भाषाको कक्षामा समस्या ४४
तालिका ४१ सुनाइ सीपसम्बद्ध समस्याहरू ४५
तालिका ४२ बोलाइ सीप सम्बद्ध समस्या ४६
तालिका ४३ पढाइ सीप सम्बद्ध समस्या ४६
तालिका ४४ लेखाइ सीप सम्बद्ध समस्या ४७
तालिका ४५ भाषिक सीप समाधानका चुनौती ४८
तालिका ४६ शैक्षिक सामग्रीको प्रयोगको समस्या ४८
तालिका ४७ साहित्यिक विधामा समस्या ४९
तालिका ४८ भाषिक सीप समाधानका प्रयास ५४
तालिका ४९ समस्या समाधानमा कार्यमूलक अनुसन्धानको प्रयोग ५५